

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:3 • 2002

Debatt

Folkhemsbegreppet: Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson

Av Hans Dahlqvist

Introduktion

Begrepp kan svårligen analyseras för sig själva. Ett och samma begrepp har olika betydelser beroende på vem som använder det. Det är till exempel troligt att en moderat och en socialdemokrat menar olika saker när de talar om rättvisa, och att begreppet död har olika innebörd för ateisten och den kristne.

Begreppshistorikern Reinhart Koselleck har betonat att begrepp formas i ett politisk-socialt system. Språket blir därmed ett viktigt redskap i kampen om den politiska arenan, den offentliga debatten och tolkningsföreträdet till vissa centrala begrepp.¹ Bo Stråth har poängterat följande utifrån Kosellecks teorier:

Genom att det finns enighet om begreppen som sådana håller de samman samhället, men genom att det samtidigt råder oenighet om deras innebörd blir de utgångspunkten för politisk strid.²

Det förefaller följaktligen rimligt att säga att begrepp inte har någon mening utan en aktör. Det som ger mening åt ett begrepp är förståelsen av vad aktören vill ha sagt, förståelsen av aktörens *intentioner*. För att nå denna förståelse behöver aktören sättas in i sin *tidsbundna kontext*. I vilket sammanhang används det aktuella begreppet? Vilka omständigheter omgärdar begrepps användningen? Vilka referensramar hade aktören ifråga?³

Uppfattningen att ett begrepps betydelse varierar beroende på vem som använder det kan möjligen tyckas självklar. Lika fullt uppstår det ibland en till synes märklig begreppsförvirring. Ett sådant exempel gäller folkhemsbegreppet. Traditionellt har Per Albin Hansson (1885–1946) framställts som

1. Reinhart Koselleck, *Futures Past*, Cambridge 1985, s 73–80.

2. Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen*, Stockholm 1998, s 26.

3. Resonemanget bygger på Quentin Skinners begreppshistoriska teori/metod. Se Skinner i *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*, Princeton 1988, samt Skinner i *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge 1989. För vidare läsning om Skinner se t ex Jacob Westberg, "När ord får mening", i *Historisk tidskrift* 1998:2, s 163ff.

den store folkhemsvisionären. En del senare forskning har emellertid försökt redigera den bilden, bland annat utifrån det faktum att den konservativa statsvetaren Rudolf Kjellén (1864–1922) använde begreppet folkhem under 1910-talet. Med senare forskning syftar jag främst på Fredrika Lagergren och hennes *På andra sidan välfärdsstaten*. Lagergren förnekar "[...] att det existerar olika folkhemsbegrepp i den svenska politiska kulturen".⁴ Lagergren kallar till och med Kjellén för en "typisk" företrädare för folkhemsidéologin.⁵

Mycket av forskningen i ämnet har varit inriktad på att spåra rötterna till Folkhemsbegreppet med stort F, eftersom vi i efterhand vet att det blivit symbolen för landet Sverige. Folkhemsbegreppet har förvandlats till en egen storhet, något som har givits ett abstrakt liv och en mening i sig, som en sorts underliggande och sedan lång tid tillbaka oföränderlig svensk mentalitet. Den svenska historien tenderar därmed att bli linjär. Det löper en rak linje från A till B.⁶

Beträffande Fredrika Lagergren inleder hon sin undersökning med att dela upp "folkhemsmetaforen" i *folk* och *hem*. Hon har nu två ord som hon analyserar var för sig. Henrik Björck kritiserar denna metod genom att fråga sig vad resultatet skulle bli om man gjorde samma sak med "bananrepublik".⁷

När *folk* och *hem* sammanfogas bildas, enligt Lagergren, "[...] en ny klustermodell som byggs upp från vissa av de idealbaserade kognitiva modellerna hos *folk* respektive *hem*". I den av Lagergren lanserade folkhemsmetaforen uttryckte *hem*...

[...] ett romantiskt ideal för det goda livet inom familjens och gemenskapens hägn. Bestämningen av "folk" bör ses i förhållande till detta romantiska hemideal och det blir då tydligt att folk här används i betydelsen utökad familj och därför inte ses i motsats till överheten. Folkhemsmetaforens "folk" är med andra ord inte synonymt med "klass" eftersom det vilar på romantikens breda folkbegrepp.⁸

4. Fredrika Lagergren, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Eslöv 1999, s 45.

5. Lagergren 1999, s 59.

6. Se till exempel Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemidéologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s 383ff. Det finns också forskare, främst Peter Aronsson och Eva Österberg, som fört fram tesen att den så kallade svenska modellen har sina rötter tillbaka i 1500- och 1600-talen. Börje Harnesk problematiserar den uppfattningen i "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", i *Historisk tidskrift* 2002:1, s 78ff.

7. Henrik Björck, "Till frågan om folkhemets rötter", i *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdoms historia*, Uppsala 2000, s 140.

8. Lagergren 1999, s 55.

Härmed har Lagergren konstruerat en mer eller mindre konstant och i sig själv existerande folkhemsmetafor, som enligt henne funnits i Sverige sedan sekelskiftet 1900. Företrädarna för denna metafor behöver inte ens använda sig av begreppet folkhem, utan bara hysa ideal som anknyter till Lagergrens "klustermodell". Sålunda för hon, utöver Rudolf Kjellén, fram Ellen Key som ännu en *typisk* företrädare för folkhemsidéologin.⁹

Enligt Lagergren finns det alltså bara *en* folkhemsidéologi och den ryms inom hennes klustermodell. Henrik Björck har dock visat att folkhemsbegreppet användes i fler sammanhang än som hittills torde varit allmänt känt. Kring sekelskiftet 1900 initierade till exempel rotemannen Josef Nyström ett uppprop för att göra Adolf Fredriks församling till ett folkhem, en samlingslokal för alla klasser, där de kunde åtnjuta "intellektuell upplysning och förkofran samt en angenäm tillflyktsort och oskyldig förströelse".¹⁰ Initiativet fick till följd att Föreningen för Adolf Fredriks folkhem bildades med uppgift att arbeta för "*gudsfruktan, fosterlandskärlek och människokärlek*", och det bestod till 1918 (från 1906 under namnet Vasastadens folkhem).¹¹

Verksamheten var så pass omfattande att begreppet "folkhem" 1908 tog plats i andra upplagan av *Nordisk familjebok*, där det definierades som ett "ställe, där mindre bemedlade få mot en ringa afgift tillgång till böcker, tidningar och skriftmaterial. Vanligen serveras på stället äfven kaffe, te o. d. Flera sådana 'folkhem' finnas i Stockholm [...]".¹² Funktionen av denna folkhemsvariant liknade i någon mån den som Folkets hus hade. Det var en samlingslokal. Detta rimmar också väl med att folkhemsbegreppet plockats bort i den tredje upplagan av *Nordisk familjebok*, som kom 1927, medan den expanderande Folkets hus-rörelsen givits större utrymme.¹³

Det pågår ständigt en kamp om tolkningsföreträdet till centrala begrepp. Dessa begrepp har inte bara *en* definition. De används i olika sammanhang och med olika betydelser. Att det pågick en kamp om tolkningsföreträdet till folkhemsbegreppet mellan socialdemokraterna och borgerligheten har Bo Stråth visat. Det var en kamp som, enligt Stråth, aktualiserades av det konservativa etablissemangets kring sekelskiftet 1900 inför hotet från den mobiliserande arbetarklassen samt i skenet av unionsupplösningen.¹⁴

9. Lagergren 1999, s 58f, 183–188.

10. Citat efter Björck 2000, s 142.

11. Se Björck 2000, s 142ff.

12. Citat efter Björck 2000, s 146.

13. Se Björck 2000, s 149.

14. Stråth 1998, s 15ff.

Det som slår mig som anmärkningsvärt är att det, mig veterligen, inte existerar någon konkret begreppsanalys som direkt siktar in sig på att undersöka vad de av forskningen upplyfta folkhemsaktörerna – främst då Rudolf Kjellén och Per Albin Hansson – faktiskt själva avsåg när de talade om ”folkhem”. Lagergren utgår till exempel från själva folkhemsbegreppet och försöker därefter passa in aktörerna i sin på förhand konstruerade modell. Min avsikt är att initiera en begreppsanalys som utgår från aktörerna. Dispositionen är sådan att jag inleder med att skissera huvuddragen i Kjelléns politiska åskådning, för att därefter relatera hans användande av folkhemsbegreppet till hans tänkande i stort så väl som till den konkreta text och det sammanhang i vilket begreppet brukades. Jag tillämpar sedan samma procedur på Per Albin Hansson och avslutar därefter med en jämförande analys.¹⁵

Kärnan i Kjelléns politiska åskådning

Som ung studerade Rudolf Kjellén statsvetenskap vid universitetet i Uppsala. Han disputerade 1890 och började året därpå att undervisa vid Göteborgs högskola. 1901 utnämndes han till professor i statskunskap. 1916 flyttade han från professuren i Göteborg till en professur i Uppsala, där han blev kvar till sin död 1922.¹⁶

Under 1890-talet gav sig Kjellén in i den svensk-norska unionsdebatten. Han kritiserade det som han menade vara den svenska eftergiftspolitik. Den konservativa statsvetaren ville väcka den svenska nationalkänslan till liv, och förklarade att fosterlandet...

[...] sträcker armarna emot oss som en moder i nöd; *det* vore icke ridderlighet att svika sin egen moder af ridderlig hänsyn till hennes fiender! De små hänsynen måste vika för de stora. Man måste mera lyda Gud än menniskor. Och man måste mera lyda fosterlandet än sina egna känslor.¹⁷

Kjellén var inte i sak mot en upplösning av unionen, men han betraktade det sätt på vilket upplösningen skedde som en moralisk förlust. Han menade att Sverige låtit norrmännens vilja styra skeendet.¹⁸

15. Tack till Lars Olsson och Lars M Andersson för många värdefulla synpunkter och litteraturtips.

16. Ruth Kjellén-Björkquist, *Rudolf Kjellén. En människa i tiden kring sekelskiftet*, del I, Stockholm 1970, s 46f, 53f, 198ff; Nils Elvander, *Harald Hjärke och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Stockholm 1961, s 257.

17. Rudolf Kjellén, *Fosterlandet och unionen. Tal vid Fosterländska förbundets i Göteborg årsmöte d. 19 nov. 1897*, Stockholm 1897, s 16f.

18. Rudolf Kjellén, ”Nationell samling”, *Nationell samling. Politiska och etiska fragment*, Stockholm 1906, s 9.

Efter att unionsfrågan tonat bort koncentrerade sig Kjellén på inrikespolitiken. 1905 valdes han in i riksdagen och som talesman för unghögern arbetade han för nationell samling. Nils Elvander, den förste att ingående analysera Kjelléns tänkande, betonar att Kjellén först och främst var nationallist.¹⁹ Hela hans politiska åskådning byggdes i själva verket just kring nationalismen: ”Nationen, icke individen, är historiens sanne hjälte.”²⁰ Ett folks hälsa kunde avläsas i dess nationalkänsla:

I nationalkänslan se vi nämligen intet annat än det som hos den enskilde framstår som naturlig själfkänsla och själfstro; d. v. s. den kraft, med hvilken man går lifsduglig och arbetslustig genom världen. Nationalkänslan är för folken källan till arbetskraft och arbetsglädje framför alla andra. Ur den samma utstrålar alltså till nationens barn ett livsvärde af utomordentlig omfattning.²¹

Nationalkänslan utstrålade, enligt Kjellén, ett betydande livsvärde. Han förkunnade vidare att nationalitetsprincipen var 1800-talets främsta bidrag till historien.²² Han återknöt till det germanska ursprunget och den götiska skolan och betonade utifrån ett organiskt folkbegrepp den gemensamma historiska traditionens betydelse för nationens uppkomst:

Sveriges nuvarande befolkning bildar icke svenska folket, utan blott dess *sista generation*: en våg i strömmen, en stund i ett levnadslöpp. Fosterlandet omfattar ej blott de nu levande millionerna, utan även *de döda och de ofödda millionerna*, vid hvilka den lefvande generationen är olösligt bunden genom minne och hopp.

I konservativ anda såg Kjellén på nationen som en organism. Han hävdade att enskilda individer uppgår och sammansmälter med nationen ”liksom cellerna smälta samman i vår egen kropp” och det slutgiltiga målet är ”*folkanlagets fullkomning*”.²³ Den kjellénska organismen var hierarkiskt ordnad och han saknade det som han uppfattade vara svunna tiders ”harmoniska” ståndssamhälle, i vilket varje stånd hade sin specifika uppgift: “[...] rikets tjänst hos adeln, bildningen hos prästeståndet, jordbruket hos bönderna, industri, handel och handverk hos borgarne”.²⁴

19. Elvander 1961, s 325.

20. Rudolf Kjellén, ”Nationalitetsidén”, i *Nationell samling*, s 146.

21. Rudolf Kjellén, *Ett program. Nationella samlingslinjer*, Stockholm 1908, s 3.

22. Se Elvander 1961, s 260.

23. Rudolf Kjellén, ”Fosterlandet. En begreppsanalys” samt ”Nationalitetsidén”, i *Nationell samling*, s 131, 166f.

24. Kjellén, ”Nationell samling”, s 3.

Den ideologi och samhällsmodell som Kjellén förespråkade var radikalt olik den som med honom samtida socialdemokrater ville införa. Mot socialismens påstådda strävan att upphäva privategendomen, undergräva kungadömet och stänga kyrkorna ställde Kjellén följande:

Tron, altare, egendom och objektiv rättvisa stå för oss som samhällets fyra grundpelare; utan dem alla kunna vi icke tänka oss någon bättre framtid för vårt folk eller något folk. Att öfverge vår gamla samfundsordning för en sådan ny ordning, det vore förvisso att komma ur askan i elden, från en smittohärd till en sjufaldt värre.²⁵

Folkets dyrbaraste egendomar var enligt Kjellén fosterlandet och religionen: ”Svenska folk, bevara mot ytte och inre fiender dina dyrbaraste ägodelar, din fäderneärfda religion och ditt gamla fria fosterland.”²⁶

Kjellén önskade inte likt socialdemokraterna bryta med det gamla för att bygga nytt; han ville istället bevara eller snarare återskapa, och han fruktade den samhällsomvälvande socialismen:

Det är detta som borde sägas i alla hus och skrivas öfver alla dörrar, så att ingen längre kan ta miste därpå eller gå blind därför: *midt i vårt gamla samhälle håller på att uppföras ett annat samhälle, som medvetet och på alla områden konkurrerar med det gamla.*²⁷

Kjellén gjorde inte någon större skillnad mellan den reformistiska och den revolutionära socialismen. I den förra såg han bara inkörsporten till den senare.²⁸ I *Ungsvensken* beskrev Kjellén de värden han önskade att nationen skulle ta tillvara:

Jag tillägger och vill med styrka framhålla: unghögern bäres af ett *germanskt patos* gent emot den romanska formkultur och esteticism som i långliga tider tryckt sin stämpel på öfverklassen inom vårt folk. Religiöst allvar, pliktens bud, moralens helgd, en härdad vilja, personlighetens fria handlande under ansvar – dessa och liknande idéer av äkta germanskt ursprung stå inskrivna på vår fana. Här äro vi efterträdare av den götiska skolans män för nära ett sekel sedan; och vi veta att vi här stå i djup kontakt med folkets innersta längtan och livsbehov.²⁹

25. Kjellén 1908, s 16.

26. Rudolf Kjellén, ”Fosterland och religion”, i *Nationell samling*, s 219.

27. Kjellén 1908, s 11.

28. Kjellén 1908, s 17.

29. Rudolf Kjellén, ”Unghögern”, i *Ungsvensken. Organ för Ungsvenska förbundet*, Stockholm

1910:1, s 4.

Kjellén förespråkade ett strikt och strängt ideal med religiöst allvar, utvecklad plikt känsla och fosterlandskärlek som främsta påbud. Detta var ideal som han uppfattade stå nära det götiska och germanska ursprung som han högakade och ofta återkom till.

Kjellén var motståndare till socialismen, men hyste också aversioner mot kapitalismen. Hans ekonomiska tänkande visade stora likheter med den forna merkantilismen. Enligt merkantilisterna utgjorde staten en ekonomisk enhet, som hade att försvara de egna intressena mot andra stater för att få största möjliga del av den givna kakan. Merkantilismen kännetecknas av att statsmakten aktivt försökte bygga upp en stark ekonomi genom att ingripa med politiska åtgärder. Viktig var bland annat viljan att öka välståndet genom en gynnsam handelsbalans – det vill säga ha en större export än import. Detta skulle i den enskilda staten uppnås bland annat genom att det egna näringslivet stärktes genom skydd och tullar.³⁰ Kjellén formulerade sig så här:

Mot privatekonomiska och kosmopolitiska kapitalist-intressen sätta vi det *nationalekonomiska* krafvet i alldeles särskild mening. Det svenska samhället framstår för oss som en organisk enhet, hvars delar lida med och utvecklas med hvarandra. Denna organism måste skyddas mot världsmarknadens stora rofdjur, i samma mån det gäller dess naturliga motståndskraft. Skyddet heter tull: importtull på spannmål, exporttull på järnmalm. Vi hålla våra inhemska hufvudnäringar och framtidsförhoppningar för högt och dyrt för att vilja blottställa dem för smyg- eller bråddöd i den fria konkurrensen.³¹

Enligt Kjellén för nationerna en inbördes kamp mot varandra i ett tillstånd där striden är det normala. Genom kriget sorteras, hävdade Kjellén, ”livsodugliga nationer” bort. Kriget är helt enkelt ett redskap för den naturliga selektionen. Därtill har kriget en härdande och fostrande inverkan på folk och individ.³²

Mot kapitalism och klassocialism kom Kjellén att ställa det av honom införda begreppet ”nationalsocialism” – en socialism som i idéernas rike sades stå över partitillfälligheterna:

Denna [socialism] är, logiskt och grammatikaliskt, motsatsen till individualism och intet annat. Accenten lagd på statsmakten i stället för på den

30. Sven-Eric Liedman, *Från Platon till kommunismens fall. De politiska idéernas historia*, Stockholm 1993, s 106f.

31. Rudolf Kjellén, ”Den konservativa åskådningen i svensk politik”, i *Nationell samling*, s 36.

32. Elvander 1961, s 265ff, 273.

enskildes rätt. Solidariteten vidgad ut öfver ett helt folk, icke inskränkt till personer eller ens klasser. Samhörighetens idé gent emot frihetens. Socialismen som parti inskränker denna idé till arbetareklassen. Därpå dess samhällsvåda. Vidga ut idén öfver hela folket – tänk en *nationalsocialism* i stället för klasssocialism – och det samhällsvådliga blir en härlig samhällsstyrka!

I stället för solidaritet med klassen manade Kjellén till solidaritet med nationen. Han önskade se nationalsocialismen som arvtagare till den förhärskande liberalismen med ett ”starkare betonadt *församlingslif* i stat som i kyrka”.³³

Kjellén såg framför sig en nationell gemenskap, i vilken individen underordnade sig det nationella kollektivet. Hans kollektivism hyllade emellertid inte dem som han kallade ”massan”, utan organisationen och den starke organisatören.³⁴ Den kjellénska kollektivismen byggde inte heller på några demokratiska principer. Att införa en oorganiserad allmän rösträtt vore, enligt Kjellén, ”ett förräderi mot nationalandan” som skulle tillåta en enda samhällsklass att ”göra *tabula rasa* med alla andra klasser här i landet”.³⁵

Svenska folket sades behöva en hård hand över sig: ”Väl aldrig har i historien framträtt ett folk med mer utpräglade *monarkiska* böjelser. Alla sina politiska storverk har det gjort i lydighet under stränga herrar.”³⁶ I samklang med många samtida konservativa politiker såg Kjellén i demokratin ett ”massans envælde”, ett envælde som sades spegla en ytlig och falsk folkvilja, falsk därför att den inte förmådde tränga ner till folksjälen innersta ”rashemlighet”.³⁷

Kjellén var inte bara nationalist i den meningen att han älskade Sverige. Han hade därtill klara uppfattningar om vilka andra folk som kunde anses vara goda respektive dåliga kulturfolk. Det fanns enligt Kjellén ”svaga lif, som blifvit över från lägre utvecklingsstadier”, som till exempel ”eldsländare, eskimåer och urskogsindianer i Amerika, bushmän, hottentotter och ekvatorialdvärgar i Afrika”.³⁸

33. Rudolf Kjellén, ”Partier och idéer”, i *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907–1913)*, andra samlingen, Stockholm 1915, s 22f.

34. Se Elvander 1961, s 280.

35. Kjellén, ”Den konservativa åskådningen i svensk politik”, s 33.

36. Rudolf Kjellén, ”Hvad vi behöfva”, i *Nationell samling*, s 79.

37. Rudolf Kjellén, ”Med folket för fosterlandet”, i *Politiska essayer*, 1915, s 245. Se även Kjellén, ”Statsformernas förvandlingar”, ”Republikens landvinningar” samt ”Parlamentarismen, konturer till en karta”, i *Politiska essayer*, 1915, s 89–127.

38. Rudolf Kjellén, ”Småstaterna i Europa”, i *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907–1913)*, första samlingen, Stockholm 1914, s 41.

I en av många kommentarer om den oroliga politiska situationen i Europa under åren före första världskrigets utbrott, hävdade Kjellén att Österrike, liksom Tyskland och Sverige var ”[...] *Europas vakt i öster*, mot lägre raser, som hotat och hota Europas högre Kultur”. De ”lägre raser” som Kjellén syftade på utgjordes av de slaviska folken.³⁹ I mars 1914 skrev han ”[...] att Sverige hotas af en verklig och nästan öfverhängande aktion från Rysslands sida, hvars mål är det *egentliga Sveriges första delning* [...]”.⁴⁰

När Nils Elvander gör gällande att Kjellén var extremt konservativ och nationalistisk, anklagas han av Fredrika Lagergren för att fälla ”värdeomdömen” i syfte att förknippa Kjellén med tyskinspirerade och senare uppkomna högerextremistiska ideologier.⁴¹ Lagergren erkänner visserligen att Kjellén ofta hänvisade till Tyskland, men hävdar samtidigt att det fanns många socialdemokrater vid denna tid som också hänvisade till tyska tänkare. Att det vanligtvis var frågan om olika, sinsemellan stridande tyska tänkare förbigår Lagergren med tystnad. Det fanns inte många socialdemokrater som mitt under brinnande krig, likt Kjellén, hävdade att det germanska Sverige borde göra gemensam sak med det germanska Tyskland i kampen ”mot lägre raser” i Östeuropa.⁴²

Vi äro delaktiga i germanernas stam, vi ha fått en lott i mänsklighetens högsta kultur. Är det öfverhufvud någon mening med Sverige i stats-systemet, så är det den, att vi skola stå vakt kring denna stam och denna kultur på den hotade fronten i nordost.⁴³

Trots detta vill Lagergren blott betrakta Kjelléns många hänvisningar till Tyskland som ett tecken på ”[...] att han var väl insatt i den dåtida europeiskt dominerade politisk-teoretiska diskursen och den därmed förbundna debatten”.⁴⁴ Jag menar utifrån det ovanstående att Lagergrens tolkning är mer än lovligt välvillig.

39. Rudolf Kjellén, ”Österrike på sin post”, i *Politiska essayer*, 1914, s 196.

40. Rudolf Kjellén, ”Sverige i världspolitiken”, i *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907–1913)*, tredje samlingen, Stockholm 1915, s 206.

41. Lagergren 1999, s 93.

42. De få socialdemokrater som i denna fråga hyste en liknande uppfattning som Kjellén uteslöts ur partiet 1915. De uteslutna var C G Steffen, Otto Järte och Yngve Larsson.

43. *Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning*, Stockholm 1915, s 13. Författarna till den i noten nämnda boken är anonyma. Enligt Nils Elvander 1961, s 275f har det inledande stycket under rubriken ”Förspellet” författats av Rudolf Kjellén.

44. Lagergren 1999, s 94.

Nämnas kan i sammanhanget att Per Albin Hansson, under pseudonymen "Hun Svedin", författade ett längre kåseri under kriget – *Hos de snälla tyskarna* – i vilket han ironiserade över Kjelléns meningsfrände Sven Hedins tyskvänlighet. Den fiktive tysklandsresenären Hun Svedin konstaterade att första världskriget inte var något vanligt krig:

Den stora fredliga tyska nationen, med sina ädla österrikiska och turkiska allierade, står på den ena sidan och på den andra finnas alla de underlägsna raserna, engelsmännen, fransmännen och ryssarna.

Och vidare:

Det är ingen olycka att blöda för sitt land och sin frihet. Detta gäller förstås om man är tysk. Jag kan inte föreställa mig något mera förödmjukande och meningslöst än att blöda för Frankrike eller England, där friheten är okänd och en gemen politik förgiftar luften.⁴⁵

Per Albin Hansson slog ner på det som han uppfattade vara Hedins överdrivna uppskattning av det tyska, det germanska – en uppskattning som Hedins alltså delade med vännen Rudolf Kjellén.

Kjellén och folkhemmet

I december 1912 skrev Rudolf Kjellén, under rubriken "Nationalism och socialism", att den unghöger, som han var en ledande representant för, ville inordna klassintresset under nationens intressen och skapa "trohet mot den jord som fostrat oss":

[...] – detta Sverige är ännu icke kommet. Det skall ej heller komma, förrän en del falska profeter afslöjats och afdunstat. Ett är säkert: endast på sin egen grund kan Sverige byggas ut till det lyckliga folkhem, som det är ämnadt att blifva. Endast i nationalismen finnes frälsning mot de tidens röster, som i den missförstådda internationalismens namn vilja locka breda folklager till otrohet mot sina providentiella lifsbetingelser – d. v. s. mot sin egen innersta personlighet.⁴⁶

I den ovan citerade texten, som skrevs i direkt polemik med Hjalmar Branting, nämnde Kjellén begreppet folkhem. Det helt centrala i citatet utgörs av

45. Hun Svedin, *Hos de snälla tyskarna*, översatt från svengalesiska av E V Lucas och återflyttat till urspråket av Per Albin Hansson, Stockholm 1916, s 15, 26.

46. Rudolf Kjellén, "Nationalism och socialism", i *Politiska essayer*, 1915, s 56.

Kjelléns nationalistiska konservatism, som han ställde mot Brantings och arbetarrörelsens internationalism. Det är om detta som hela den text i vilket begreppet folkhem ingår *en* enda gång, handlar. Fredrika Lagergren berör emellertid inte frågan. Hon analyserar varken texten eller sammanhanget i vilket Kjellén använde det begrepp som hon säger sig vilja granska.

1910 hade Kjellén kallat Branting för "fredsfarisé" och hävdade att socialismen "[...] lefver och har sin varelse i fosterlandslösheten, liksom fysiska sjukdomsfrön i dåligt luft".⁴⁷ Detta fick Branting att gå i svaromål, vilket i sin tur föranledde Kjellén att ett par år senare författa den ovan citerade texten "Nationalism och socialism", i vilken han utvecklade tankarna om socialismens påstådda fosterlandslöshet:

Herr Branting har själf sört för att ge tvistefrågan ett vidare perspektiv, i riktning mot rubriken härofvän [Nationalism och socialism]. Och då han som representant för nationalismen utpekade "den Kjellénska unghögern", må det vara mig tillåtet att upptaga handsken.⁴⁸

Kjellén menade att socialdemokraterna ständigt predikade om fred på grund av att ett krigstillstånd skulle upphäva den av arbetarrörelsen förespråkade arbetarsamhörigheten över gränserna. Socialdemokraterna sades med andra ord vilja ha fred av klassegoistiska skäl. I artikeln från 1910 kallade Kjellén kriget för "[...] ett bad till ny födelse för *nationalismen*. Ingenting lär oss så handgripligt att vi äro en nation för oss själfva, hörande samman i ett gemensamt fosterland, som kriget".⁴⁹

Medan Branting sades vilja ha fred för att bevara arbetarrörelsens internationella gemenskap, gjorde Kjellén gällande att till krigets positiva egenskaper hörde stärkandet av nationalismen. I detta sammanhang nämnde han alltså begreppet folkhem *en* gång, och då som ett hem för ett folk som är sig självt nog, ett svenskt folk med urgamla anor.⁵⁰

Kjellén hade under 1900-talets första år riktat i princip samma kritik mot liberalismen, vars "kosmopolitiska personlighetsprincip" ansågs leda till en "förslappad nationalkänsla".⁵¹ Men i den konservativa tidningen *Nya Dagligt Allehanda* efterlyste Kjellén 1914 en borgerlig samling eftersom han ansåg

47. Rudolf Kjellén, "Fredens fariséer", i *Politiska essayer*, 1915, s 42.

48. Kjellén, "Nationalism och socialism", s 46.

49. Kjellén, "Fredens fariséer", s 42.

50. Se Kjellén, "Nationalism och socialism", s 46–56.

51. Kjellén "Den konservativa åskådningen", s 26. Se även Kjellén "Till liberalismens karaktäristisk", i *Nationell samling*, s 42–57.

att landet, på grund av arbetarrörelsens gärningar, fallit sönder i "nationen och internationalen".⁵²

Jag känner inte till att Kjellén skulle ha brukat folkhemsbegreppet i något annat sammanhang än i den här citerade texten. Fredrika Lagergren säger sig vilja utröna vad Kjellén menade när han talade om Sverige "som ett framtida folkhem",⁵³ men Kjellén talade generellt inte om Sverige i de ordalagen. Han utvecklade *inte* någon uttalad folkhemsvision, men väl en nationalistisk vision. Han använde begreppet folkhem i *ett* sammanhang, och då för att stärka sin nationalistiska argumentation mot de krafter som han ansåg ledde till ökad internationalism. Detta tar Lagergren inte i beaktande. Hon analyserar överhuvudtaget inte den text och det sammanhang, som Kjellén nämnde begreppet folkhem i. Kjelléns folkhemsbegrepp tolkas mot bakgrund av det genomsnitt som Per Albin Hanssons folkhemsbegrepp sedermera fick och inte utifrån den plats som folkhemsbegreppet hade i Kjelléns eget tänkande.

Ulf Zander har i *Fornstora dagar, moderna tider* gjort en liknande reflektion och kritiserar även han Lagergren för det han kallar "en efterklok läsning av historien baklänges".⁵⁴ Kjellén som folkhems*ideolog* är, enligt min mening, att betrakta som en konstruktion av Fredrika Lagergren – en konstruktion som knappast har någon grund i Kjelléns texter.

Kärnan i Hanssons politiska åskådning

Per Albin Hanssons far var murare och fackföreningsman, och familjen prenumererade på *Arbetet*. Per Albin själv gick ut folkskolan 1898 och blev 1902, som 17-åring, medlem av den socialistiska ungdomsklubben. Denna splittrades dock 1903 på försvarsfrågan. Den mer försvarsvänliga, eller mindre försvarsnihilistiska, Malmöklubb till vilken Hansson hörde, bröt sig ur och bildade Socialdemokratiska ungdomsförbundet, som sedermera blev rikstäckande. 1905 utnämndes Hansson till redaktör för förbundsorganet *Fram*. Efter en konflikt med Zäta Höglund flyttade han till Stockholm och ett arbete som journalist på *Social-Demokraten*. 1911 kom han i SAP:s verkställandet utskott och tre år senare blev han ordförande i Stockholms arbetarekommun. Efter den socialdemokratiska partisprängningen 1917 utsågs han till riksdagsman.⁵⁵

52. Citat efter Elvander 1961, s 299.

53. Lagergren 1999, s 95.

54. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekel-skifte till sekel-skifte*, Lund 2001, s 222.

55. Sigurd Klockare, *Den unge Per Albin – marxisten*, Stockholm 1974, s 11, 17, 27; John Lindgren, *Per Albin Hansson i svensk demokrati*, Stockholm 1950, s 17–32, 153–158, 285; Anders Isaksson, "Per

Hansson var influerad av Karl Marx, och intresserade sig även för den Marx-inspirerade, tyske socialdemokraten Karl Kautsky och dennes resone-mang kring "social revolution". Enligt Kautsky var en omvälvning, i meningen att omskapa samhällets ekonomiska villkor, med fredliga medel fullt möjlig, ehuru det kunde ta sin tid. Hansson stod bakom uppfattningen att den socialdemokratiska grundåskådningen utgjordes av socialismen och den socialistiska kritiken av det bestående. Han tog till sig Kautskys syn på den fredliga sociala revolutionen och var en övertygad anhängare av allmän och lika rösträtt. Ett eventuellt regeringssamarbete med de borgerliga såg han i unga år dock endast som en tillfällig nödfallsutväg. En bestående allians-politik befarades kunna få socialdemokraterna att förlora de egna idealen ur sikte.⁵⁶ I *Socialdemokrati och ungsocialism* skrev Hansson (1908):

Socialdemokratin är ett revolutionärt parti, som icke nöjer sig med reformer inom det bestående samhället – om också det strävar efter att genomdriva reformer som kunna befördra dess syften – utan fordrar en total omdaning av detta samhälle från grunden. Detta kan, som det heter i vårt partiprogram, "endast ske genom upphävandet av det privatkapitalistiska monopolet på produktionsmedlen och dessas förvandling till gemensam, hela samhället tillhörande egendom, samt den planlösa varuproduktionens ersättande med en socialistisk, samhällets verkliga behov motsvarande produktion".⁵⁷

Första steget mot en omvälvning av samhället var, enligt Hansson, att erövra den politiska makten, för att därefter "undanrycka bourgeoisin allt kapital" och "centralisera alla produktionsmedel".⁵⁸

Hansson var socialist och ägde ett uttalat socialdemokratiskt jämlikhetspatos. Han kunde också utfalla i synnerligen skarpa angrepp mot kapitalisterna. I en artikel från 1908 i *Fram* skrev han:

Den ena parten i den sociala striden, kapitalisterna, strävar målmedvetet och hänsynslöst till klasskampens brutalisering. Hänsynslösa massutkastningar till svält och umbäranden av arbetarna och deras familjer höra snart till ordningen för dagen. Militärexpeditioner till konfliktorterna,

Albin Hansson – Fosterlandet, Folkhemmet, Svenskmannagärningen", i Alf W Johansson (red), *Vad är Sverige. Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s 227f.

56. Klockare 1974, s 48f, 59, 64, 67, 103; Lindgren, 1950, s 145–152.

57. Per Albin Hansson, "Socialdemokrati och ungsocialism", i Klockare 1974, s 181.

58. Hansson i Klockare 1974, s 182. Se även Lindgren 1950, s 153.

polisövergrepp mot strejkande och hårda skamlösa domar mot förkämpar för arbetarnas sak – detta är i ständigt ökad grad kännemärken för arbetsgivareklassens kampmetoder.⁵⁹

Domen över kapitalismen och kapitalisterna var hård. Arbetsgivarklassen hävdades medvetet brutalisera klasskampen.

Som medarbetare i *Social-Demokraten* inledde Per Albin Hansson, i januari 1910, artikelserien ”Socialistiska brev”. Det var en grundkurs i socialismens ideologi.⁶⁰ Vägen till ett bättre samhälle menades av Hansson gå via demokratin. I ett tal på våren 1917 hävdade han att folkets intressen aldrig kommer att tas tillvara så länge fåtalsväldet består:

Ett nytt system måste skapas, med full demokrati i vårt land. Folket måste bli herre i eget hus. Vi kräva därför allmän och lika kommunal och politisk rösträtt, obeskuren av streck och med likställighet för man och kvinna. Överallt ute i världen brusa nu frihetsvågorna. Demokratin är på kraftig och oemotståndlig frammarsch överallt. Vi vilja icke bli lämnade efter, vi vilja icke bli de sista.⁶¹

Efter att författningsreformen väl förts i hamn konstaterade Hansson att folkets öde låg i dess egna händer: ”Må därur komma det bästa för vårt land!”⁶²

Enligt Anders Isaksson hade Per Albin Hansson redan i 20-årsåldern byggt upp en ideologisk plattform, som han sedan kom att stå kvar på hela livet. Under 1920-talet tonades dock, som redan antytts, klasskampens betydelse ned till förmån för en mera folklig och även nationell retorik. Enligt Isaksson rörde det sig dock om en annan patriotism än den borgerliga, som Hansson själv avfärdade som egennyttig.⁶³

Inför valet 1926 bemötte Hansson den borgerliga beskrivningen av arbetarrörelsen som fosterlandslös, ehuru han medgav att samhällsförhållandena ställde andra frågor i förgrunden: ”Människor i betryck uppfyllas för mycket av sina egna bekymmer; hos den styvmoderligt behandlade dövar vantrivsel och bitterhet hemkänslan.” Om folket skall ställa upp för landet, måste landet ställa upp för folket. Fosterlandskänsla är nog bra, men för att en sund sådan skall kunna uppstå måste, enligt Hansson, de missgynnade genom so-

59. Per Albin Hansson, ”Klasskampens brutalisering”, i *Från Fram till folkhemmet. Per Albin Hansson som tidningsman och talare*, i urval och med inledning av Anna Lisa Berkling, Solna 1982, s 79f.

60. Anders Isaksson, *Per Albin I. Vägen mot folkhemmet*, Stockholm 1985, s 176f.

61. Per Albin Hansson, ”Bröd, mera bröd”, i *Från Fram till folkhemmet*, s 151f.

62. Per Albin Hansson, ”Författningsreformen i hamn”, i *Från Fram till folkhemmet*, s 163.

63. Isaksson 2001, s 230f.

cial omvårdnad ges en ”[...] starkare känsla av samhörighet med och ansvar för fosterlandet”. Hansson konstaterade att ”[...] den hårt behandlade känner sig utstött och den utstötta behärskas av känslor, som icke kunna vara kärlekens”. Men med demokratins hjälp kunde, hävdade Hansson, Sverige göras till ”det goda hemmet” för alla svenskar.⁶⁴

Hansson och folkhemmet

Första gången Per Albin Hansson använde folkhemsbegreppet var troligen i ett tal som han höll 1925.⁶⁵ Och som vi såg ovan så talade han inför valet 1926 om det goda hemmet för alla, ett hem som skulle byggas på demokratins och jämlikhetens grund.

Uppmärksamhet vann dock folkhemsretoriken först med Hanssons berömda riksdagstal från 1928. Han gav sig inte alls ut för att vara den som myntade begreppet folkhem. Tvärtom inledde han riksdagstalet med att konstatera att vi gärna tala ”[...] om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet”. Därefter gav han *sin* definition av dessa begrepps innebörd:

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ned på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, i rika och fattiga, besuttne och utarmade, plundrare och utplundrade.

Det svenska samhället är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt sett består ännu klassamhället och ekonomiskt råder fåtalets diktatur. Oliheterna äro stundom skriande; medan några bo i palats betrakta många det som en lycka om de få bo kvar i sina kolonistugor även under den kalla vintern; medan en del leva i överflöd, gå många från dörr till dörr för att få en beta bröd, och den fattige ängslas för morgondagen, där sjukdom, arbetslöshet och annan olycka lurar. Skall det svenska samhället

64. Per Albin Hansson, ”Sverige åt svenskarna”, i *Från Fram till folkhemmet*, s 140, 145.

65. Se Mikael Hallberg & Tomas Jonsson, ”Per Albin Hansson och folkhemsretoriens framväxt”, i Erik Åsard (red), *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, Stockholm 1996, s 125, 137. Per Albins tal från 1925 skall finnas refererat i *Social-Demokraten* 250810 under rubriken ”Socialdemokrati och den borgerliga demokratin”.

bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokratin genomföras och tillämpas även socialt och ekonomiskt.⁶⁶

Som redan framhållits flera gånger pågår det ständigt en strid om att skaffa sig tolkningsföreträde till viktiga begrepp. Bengt Schüllerqvist har betonat att Per Albin Hansson med folkhemsbegreppet "[...] gick in i en språkkamp med politisk innebörd".⁶⁷

Hansson noterade själv att det var vanligt att tala om samhället som ett hem, och förkunnade att i hans vision av det goda folk- och medborgarhemmet är alla lika. Det finns inga kelgrisar och inga styvbarn, och därför måste klasskillnaden avlägsnas. Detta är de facto en direkt och radikal kritik av det hierarkiska samhälle som Rudolf Kjellén försvarade. Samma slutsats har dragits av Bo Stråth, som hävdar att det folkbegrepp som stöddes av Per Albin Hansson och socialdemokraterna var ett helt annat än det som förordades av de konservativa ideologerna: "Folk som försvar för land och nationella värden ställdes mot folks lika rätt till en viss social standard."⁶⁸

Ideologiskt sett var Hansson knappast innovativ. Hans ovan citerade riksdagstal rymmer tämligen traditionellt socialdemokratiska värderingar. Utifrån en partihistorisk undersökning, till skillnad från denna aktörsbaserade begreppsanalys, har Seppo Hentilä framhållit just detta att socialdemokratiens typiska värderingar vävts samman i folkhemsiden i en strävan efter att förverkliga den socialistiska utopin.⁶⁹

Det är vidare viktigt att framhålla att Hansson inte presenterade någon utförlig plan för hur den socialdemokratiska politiken skulle föras. Någon detaljerad folkhemsplan existerade inte heller, varken hos Hansson eller SAP i övrigt. Trots det så finns det forskare, främst Yvonne Hirdman, som i ett efterhandsperspektiv betraktar alla socialdemokratiska och enskilda socialdemokraters åsikter och handlingar som led i ett noga uträknat folkhemschema.⁷⁰

66. Per Albin Hansson, "Folkhemmet, medborgarhemmet", i *Från Fram till folkhemmet*, s 227.

67. Bengt Schüllerqvist, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten (1928–33)*, Stockholm 1992, s 122.

68. Stråth 1998, s 16.

69. Seppo Hentilä, "The Origins of the Folkhem Ideology in Swedish Social Democracy", i *Scandinavian Journal of History*, 1978:3, s 328, 344f.

70. Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemsolitik*, andra tryckningen, Stockholm 1990, s 216–239. Se även Jan Larsson, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm 1994, s 176ff.

Bo Stråth har däremot pekat på att det politiska livet i Sverige under socialdemokratins långa regeringsinnehav inte varit så oproblematiskt och enkelspårigt som det ofta framställs. *Endast vid två tillfällen, efter kommunalvalen 1962 och efter valet till riksdagens andra kammare 1968, har socialdemokratin haft egen majoritet*. Socialdemokratin har med andra ord inte haft att administrera en färdigställd modell. Det har istället handlat om en ständigt pågående problemlösning, "[...] där varje problemlösning i sig bar på fröet till nya icke i förväg insedda problem".⁷¹

Per Albin Hansson gav med sin folkhems- och medborgarhemstanke uttryck för en övergripande socialdemokratisk jämlikhetssträvan. Men vilken var då poängen med att lyfta in folk- och medborgarhemsbegreppen i ett redan befintligt jämlikhetsideal? Det huvudsakliga syftet torde ha varit att förmedla bilden av SAP som ett folkparti istället för ett klassparti. Detta blir än tydligare om man följer upp argumentationen de kommande åren. I en artikel i *Ny Tid* från hösten 1929 skrev han, i direkt polemik mot kommunisterna, att där "[...] klassbegreppet verkar avgränsande och isolerande, där öppnar folkbegreppet i stället vägarna till samarbete [...]". Och Hansson förkunnade vidare att det kan "[...] knappast heller råda något tvivel därom att folkbegreppet är på ett helt annat sätt samlande än klassbegreppet och att alltså även agitatoriskt det förra ger ett bättre resultat än det senare".⁷² I ytterligare en artikel senare samma höst förklarade han att den "vulgära klasskampsförkunnelsen" inte hade något stöd i partiprogrammet. Hans uttalade vilja var att fortsätta utveckla socialdemokratin till ett "folkparti".⁷³

Skälen var delvis taktiska, vilket han själv också framhöll. Enligt den officiella indelningen av den svenska valmanskåren utgjorde arbetarklassen förvisso drygt 50 % av befolkningen, men röstade i lägre utsträckning än andra samhällsgrupper. Det fanns därtill principiella skäl till att överge den strikta klasspolitiken. Att handla "verkligt demokratiskt" var, enligt Hansson, att också lämna plats åt andra intressen än de egna.⁷⁴

Till sammanhanget hör även att det hösten 1928 hölls ett riksdagsval, som i efterhand blivit känt som kosackvalet. När SAP gick in i valarbetet med en informell valallians med kommunisterna, användes detta av de borgerliga partierna i valkampanjen. Högerns ungdomsförbund tryckte upp affischer med

71. Stråth 1998, s 19.

72. Per Albin Hansson, "Klasskampsbegreppet", i *Från Fram till folkhemmet*, s 186.

73. Per Albin Hansson, "Folk och klass", i *Från Fram till folkhemmet*, s 187ff.

74. Per Albin Hansson, "En stark folklig politik", i *Från Fram till folkhemmet*, s 193–199. Se även Schüllerqvist 1992, s 120ff.

ett motiv föreställande ryska ockupationssoldater på svensk mark, och förde fram parollen att en röst på den för socialdemokraterna och kommunisterna gemensamma beteckningen Arbetarepartiet var en röst på Moskva. Några veckor före valet försökte socialdemokratin tydligare markera avståndet mellan SAP och kommunisterna. Lars Olsson betonar att detta skedde efter att SAP först fått utstå hårda angrepp från kommunisterna, något som i sin tur var en följd av direktiven på Profinterns (den röda fackföreningsinternationalens) kongress i mars 1928, enligt vilken socialdemokratin i hela den kapitalistiska världen skulle konfronteras. Resultatet av valet blev att socialdemokratin gick kraftigt tillbaka beträffande andelen röster sett till hela landet. Efter att valet utvärderats beslöt den socialdemokratiska partistyrelsen att inta en strängare hållning till kommunisterna.⁷⁵

Hansson kom att hålla fast vid sin folklinje på bekostnad av den traditionellt socialdemokratiska klasskampstanken. Enligt honom själv innebar inte detta något brott med de socialdemokratiska pionjärernas strävanden. Han gjorde gällande att klasskampen inte stod i någon omedelbar motsättning till folkhemsideologin, då den förra gick ut på att avskaffa klasser i samhället och därmed också upphäva klasskampen som sådan – en utveckling som av Hansson sades vara en förutsättning för att det goda folkhemmet skulle kunna skapas.⁷⁶

Utifrån en analys av vad Rudolf Kjellén och Per Albin Hansson själva menade, när de talade om "folkhem", ter det sig föga troligt att de skulle ha lagt samma innebörd i begreppet. Enligt Fredrika Lagergren är det emellertid inte bara det gemensamma användandet av folkhemsbegreppet som tyder på att Kjellén och Hansson var ideologiskt besläktade. Båda betraktade också samhället som en organism. Lagergren hävdar att just den "[...] organiska samhällssynen är grundläggande för folkhemsideologins idealbaserade kognitiva modell".⁷⁷ Också Mikael Hallberg och Tomas Jonsson menar, i "Per Albin Hansson och folkhemsretorikens framväxt", att den kjellénska organismtanken återfinns i Per Albin Hanssons folkhemsideologi.⁷⁸ Det man rimligen bör betänka är, som Anders Isaksson skriver, att organismtanken knappast var unik under perioden:

75. Peter Esaiasson, *Svenska valkampanjer 1866–1988*, Stockholm 1990, s 146–151; Schüllerqvist 1992, s 78ff, 110f, 119–126; Lars Olsson, recension av Schüllerqvist 1992, i *Historisk tidskrift* 1994:1, s 125.

76. Per Albin Hansson, *Socialdemokratiska idéer och framtidsutsikter*, Stockholm 1943, s 13ff.

77. Lagergren 1999, s 116f.

78. Hallberg & Jonsson 1996, s 162.

Sedan Charles Darwin angett spelreglerna med sin teori om det naturliga urvalet, blev paralleller med naturen på modet, och organism- och evolutionsteorier kunde fylla kraven på vetenskapligt hållbar legitimation i de mest skiftande sammanhang: både konservativa, liberala, socialistiska och lantmannapartistiska tänkare anknöt till darwinismen, liksom också religiösa, rasistiska, nykteristiska och imperialistiska förkunnare.⁷⁹

Att Kjellén så väl som Hansson anknöt till organismtanken torde i sig inte säga oss särskilt mycket. Ty om så vore fallet skulle ett oräkneligt antal historiska gestalter kunna lyftas fram som lika möjliga folkhemsideologer som Rudolf Kjellén.

Även i det här fallet gäller det att placera in begreppsanvändning och vokabulär i sina sammanhang. Kjellén anknöt, som framgått ovan, ideologiskt till den hierarkiska, konservativa organismtanken medan Hanssons organiska samhällssyn utgick från Marx' samhällsformationsteori, som baserades på produktionsförhållandena och som förväntades utmytna i det klasslösa samhället:

Vi betrakta samhället som en organism, stadd i ständig utveckling. Vi veta, att den ena samhällsformen har avlöst den andra, och vi äro övertygade om att detta samhälle, som under århundraden har utvecklats sig, kommer att även i fortsättningen utveckla sig.⁸⁰

Feodalismen hade övergått i kapitalism och med tiden skulle socialismen, enligt Hanssons beräkningar, befria människorna från kapitalismen.⁸¹

Hansson talade om hur han menade att samhället utvecklades organiskt från ett stadium till ett annat i riktning mot det klasslösa samhället, medan Kjellén föreställde sig hur svenskheten och fosterlandet formats från generation till generation med det slutgiltiga målet att fullkomna folkanlaget. Fosterlandet utgjorde för Kjellén den givna enhet, den organism, som måste skyddas i kamp mot andra nationer. Han betraktade, som tidigare framhållits, kriget som ett redskap för den naturliga selektionen, ett redskap som sorterade bort det som han ansåg vara "livsodugliga nationer" (se ovan).

79. Isaksson 1985, s 177.

80. Per Albin Hansson, "Sprängpunkten", i *Från Fram till folkhemmet*, s 235.

81. Isaksson 1985, s 177.

Slutsatser: Vad menade Kjellén och Hansson?

Utgångspunkten för detta försök till en begreppshistorisk analys har varit att det oavbrutet pågår en strid om att definiera och skaffa sig tolkningsföreträde till viktiga politiska begrepp. En dylik strid har historiskt förts kring folkhemsbegreppet.

Idag vet vi att Per Albin Hanssons folkhemsideal blivit en symbol för Sverige; något som fått flera forskare att söka efter folkhemsbegreppets rötter. Detta är en svår uppgift, som också lett till uppkomsten av mytbildningar i form av tron att det någonstans i den svenska myllan skall ha vilat en folkhemsmetafor, som moderna historiker nu bara kan damma av och lyfta fram. Folkhemsbegreppet förefaller ha blivit en storhet i sig, med ett eget liv, vars historia det går att beskriva.

Min utgångspunkt är att ett begrepp inte har någon given mening utan en aktör. Vill man skapa förståelse kring ett begrepp måste man som forskare ta hänsyn till vad den som använder begreppet faktiskt själv vill ha sagt. Det går inte att friställa ett begrepp från dess användare.

Rudolf Kjellén och Per Albin Hansson företrädde vitt skilda politiska riktningar och beröringspunkterna mellan dessa historiska gestalter är vid en närmare analys få. Båda reagerade förvisso på det framväxande industrikapitalistiska samhället, men utifrån helt olika synpunkter. Kjellén, som romantiserade ståndssamhället och den svenska monarkins storhetstid, ville *bevara och återskapa*, medan Per Albin Hansson, som företrädde en demokratisk socialism, ville *bryta med det gamla och bygga nytt*. Denna karakteristik är inte min. Den framhölls av Kjellén själv, som fruktade socialismen just för att den innebar ett brott med det bestående. Han varnade för att det höll på att växa fram ett *annat* samhälle, som konkurrerade med det gamla.

Kjellén tog folkhemsbegreppet i bruk *en* enda gång och då i syfte att underbygga den centrala poängen i en argumentation som handlade om nationalism kontra arbetarrörelsens påstådda internationalism. I uttrycklig polemik med Hjalmar Branting manade Kjellén till "trohet mot den jord som fosttrat oss", och hävdade att "endast på sin egen grund kan Sverige byggas ut till det lyckliga folkhem, som det är ämnadt att blifva".

Kjelléns folkhemsbegrepp syftade till att ge stöd åt en *nationalistisk vision* i vilken Sverige var sig självt nog och där klasserna skulle leva i ett organiskt, hierarkiskt förhållande till varandra i ett auktoritärt, icke-demokratiskt samhälle. Kjellén anknöt flera gånger i sitt tänkande till göticismen och det svenska folkets germanska ursprung. Han manade till borgerlig samling mot

socialismen eftersom han ansåg att landet fallit sönder i "nationen och internationalen". Nationalkänslan som sådan utstrålade, enligt Kjellén, ett betydande "lifsvärde".

Mot detta står då Per Albin Hanssons folk- och medborgarhem. Hansson betonade själv att folk- och medborgarhemsbegreppen gärna användes som positivt laddade begrepp i den politiska debatten. Därefter lade han fram de värderingar som *han* ville ge åt dessa begrepp.

Hanssons folk- och medborgarhemsbegrepp uppbars av en traditionell, socialdemokratisk jämlikhetstanke i vilken klasskillnaderna skulle utjämnas och klassmakt ersättas av politisk demokrati. Hansson räknade upp de positiva värderingar som präglade det goda hemmet och ville applicera dessa värderingar i det lilla på det stora folk- och medborgarhemmet, i syfte att bryta ner "alla sociala och ekonomiska skrankor". För att det goda folk- och medborgarhemmet skulle kunna skapas "måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske".

Det var ur ideologiskt-socialdemokratiskt hänseende inte några särskilt nya eller omvälvande tankar som doldes bakom folkhemsretoriken, men de gavs en för socialdemokratiskt vidkommande ny förpackning. Med hjälp av en förändrad terminologi ville Hansson ändra bilden av SAP som ett klassparti och istället framställa det som ett folkparti – ett parti som var berett att ta ansvar för hela folket och inte bara industriarbetarklassen. Hansson framstår kanske därför mer som en skicklig strateg och ledare än en ideologisk innovatör. I den meningen kan det också vara lämpligt att moderera bilden av Hansson som folkhems*visionär*. Men därifrån till att ideologiskt binda samman honom med Kjellén är steget mycket långt.

Jag menar mig utifrån ovanstående undersökning kunna framhålla det orimliga i tanken att den konservativa Rudolf Kjellén och socialdemokraten Per Albin Hansson skulle lagt samma innebörd i begreppet folkhem. Lyfter man till exempel fram beståndsdelarna i Hanssons folk- och medborgarhems-tal från 1928, utgör de en radikal kritik av det hierarkiska och icke-demokratiska samhälle som Kjellén försvarade.